

ПРОБЛЕМА САМОВУТНОСТІ ГАЛИЧИНИ

Культурно-ментальна специфіка Галичини як знакового регіону України розвинулася з глибин історії і, здавалося б, не потребує додаткової аргументації. Відповідно, до цієї теми мав би існувати сталий науковий інтерес. Проте, як це не парадоксально, саме в роки української державної незалежності увага до галицької тематики у вітчизняній гуманітаристиці загалом виявилася невисокою, навіть більше – в науці витворилася певна тенденція до ігнорування та нівелювання її. На це склалася низка причин, які важко проаналізувати в короткій передмові, тож виділимо тільки одну: Галичина переважно дратує постмодерну космополітичну науку своїм націоналізмом, минулим і теперішнім, тому остання прагне дискредитувати першу різними способами. Головною домінантою в цьому, відтак, стає візія, більше емоційна, аніж раціональна, про загальну «провінційність», «вторинність», «маловагомність» галицького культурно-історичного процесу, який, мовляв, «лише доповнював» загальний національний розвиток українства, але не визначав його. Власне, ця візія здебільшого ніколи ніяк не обґрунтовується, а в основному навіюється, тому якимось концептуальне опонування їй майже неможливе.

Грують дослідження сучасних закордонних науковців, які трактують українську проблематику, але вибірково, мірою того, наскільки вони її освоїли. Так, наприклад, відомий американський історик, професор Стенфордського університету Ларі Вулф у книзі «Ідея Галичини: історія та фантазія в політичній культурі Габсбурзької імперії» (2010) [24] зробив «відкриття», що Галичина щойно була «винайдена» австрійською владою після окупації краю Дунайською імперією в 1772 р. внаслідок першого поділу Речі Посполитої. Головна концепція книги Л.Вулфа побудована на тому факті, що Галичина як австрійська провінція об'єднувала в собі етнічні українські землі (т. зв. Східна Галичина) й польські етнічні землі (Західна Галичина), що дозволяє авторові перемішувати в своєму дослідженні українську й польську тематику та проблематику й постійно робити висновки про мультикультурний характер краю, його ментальні й культурні парадокси, громадянську та цивілізаційну несконденсованість. До всього цього Л.Вулф щедро додає єврейської тематики й висновує тезу про «вічну невизначеність» Галичини. Таким чином в науку вводиться концепція, що Галичина, мовляв, була завжди (це від 1772 р.!) якимось сумбурним краєм, дивовижною сумішшю етносів і культур, безґрунтовним утворенням. Тобто насправді автор видає цілісну те-

модерністської свідомості: все на світі відносно, немає сенсу, парадоксальне й химерно-непізнаване. Хоча, зазначимо, при цьому вчений вимальовує вельми цікаву й багатогранну панораму галицької історії, наповнену малознаними фактами та оригінальними інтерпретаціями, і цим, безумовно, збагачує історіософську та культурологічну сфери тлумачення теми Галичини в науці.

Цю історіософську тезу радо підхопили різні українські історики й культурологи, які взяли собі за мету якось применшити роль Галичини в національному й культурному бутті України, посіяти сумнів в головах тих, хто береться вивчати галицьку тематику. Відтак в Україні широко заговорили про «штучність» регіону, його «еклектичність», «випадковість» тощо. При цьому ніхто не зауважив, що поважний американський історик хитро зманіпулював предметом дослідження: він цілком відмовився говорити про історію Галичини до 1772 р., вдав, що не розуміє того, навіщо австрійська влада навмисне об'єднала польський і український етнічні регіони, щоб за допомогою протипаги русинів щодо явно сильніших і протипаг австрійськи налаштованих поляків втримувати спокій та рівновагу в краю, проігнорував очевидну й логічну потребу вивчати українську й польську культурну історію в Галичині порізно, оскільки вони існували в закономірному історичному розходженні, обумовленому

заційними причинами.

Тут варто наголосити, що саме поняття «Західна Галичина» (територія Південної Польщі на захід від р. Сян і до Кракова) є історично невмотивованим і непотрібним, оскільки ця, переважно етнічно польська, територія була приєднана до умовно «Східної Галичини», справді, штучно, з політичних мотивів і це, власне, не ніяка Галичина ні в історичному, ні ментальному, ні в культурному сенсах. Ця територія майже не мала стосунку до середньовічного Галицького князівства, її історичним епіцентром було велике й значуще Малопольське (Краківське) князівство (XII – XIV ст.) зі столичним містом Краковом. Натомість географічним епіцентром історичної Галичини було Північне Прикарпаття по лінії Перемишль – Галич, а головним містом – Львів від XIV ст. Логічно, що історію і культуру Західної і Східної Галичини треба вивчати порізно: перша була пов'язана з польським ентополітичним простором, друга в основному – з українським ентополітичним простором з відповідними наслідками для обох. Постійне ж змішування цих тем лише затуманює бачення правдивих історичних процесів. По-суті, Л.Вулф підкинув українцям «міну сповільненої дії», яка з кожним роком виявляє й виявлятиме свою деструктивність та дезорієнтаційність.

Відтак в українській науці на голому місці розгорілися дискусії про

чення ідейні та культурні інтенції, що йшли з Галичини по всій Україні? Чи загалом існує саме українська Галичина і чи не була вона передусім польською та єврейською? У такий спосіб вдало накинута теоретична схема почала виводити з української гуманітаристики сам предмет дослідження – українську цивілізаційно-історичну специфіку Галичини, українську культуру й літературу регіону. Програма дезорієнтації наукової громади запрацювала.

Мабуть, вершиною таких підходів стали дві розлогі статті літературознавця й перекладача Юрка Прохаська в колективній монографії «Історія літератури» (2010) «Можлива історія «галицької літератури» [15] та «Чи можлива історія «галицької літератури?» [16]. Головними культурософськими положеннями науковця є такі: Галичина не має якогось цивілізаційно-ментального, духовно-культурного обличчя, традиції, це випадкове утворення, яке виникло внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р.: «Вона дослівно була «зроблена»... Постання такого типу регіональної свідомості було зовсім нове і доти незнане. Йдеться не лише про відому «штучність», «зробленість» галицької локальної ідентичності... раніше на цих територіях власне жодної локальної – а тим паче пограничної – свідомості і близько не існувало: ці землі були осердям, інтегральним центром

загалом автор не поспушився різноманітні теоретичні приниження Галичини. Його центральна тенденція зводиться до того, аби представити Галичину як перехрещення чотирьох культур, які нібито себе взаємодоповнювали: польської, німецької, єврейської та української. Наголос на постійних запозиченнях між чотирма культурами (літературами) має, за задумом автора, переконати, що Галичина була насамперед мультикультурною амальгамою. Однак це не цілком відповідає історичним фактам і логіці об'єктивного літературознавчого аналізу. Чотири галицькі національні культури існували цілком відрізнено, вони переважно зумисне не хотіли знати одна про одну, на що були вагомими мотивації: німецька дивилася зневажливо на всі варіанти східноєвропейських культур і намагалася їх асимілювати, бо перебувала в XVIII ст. на вершині свого піднесення й експансивності; польська після тривалого конфлікту з німецьким світом (від Середньовіччя й особливо через поділи Речі Посполитої) прагнула передусім утвердити лише все своє, маючи в своєму «арсеналі» велику й багату традицію XV – XVIII ст. і шукаючи тепер собі естетичні взірці насамперед у французькій культурі; обидві спільно не приймали єврейської ментальності й просто «не бачили» впритул української культури як безмежно дрібної та відсталої в їхніх візіях; зі свого боку, єврейська культура переважно дотримувалася

ті, обумовленої її глибокими релігійними та ідеологічними засадами, зокрема впливами хасидизму, який особливо сильно розвивався в Галичині. Якщо між цими культурами й були якісь об'єктивно зумовлені запозичення і впливи, на чому так наполегливо наголошує Ю. Прохасько, то це були лише фрагменти, цікаві для літературної компаративістики, але всі вони ніяк не творили якоїсь синтетичної єдності, щоб окремо виділяти галицький культурний феномен як поліетнічну цілісність. У XIX ст. концептуально всі ці культури (літератури) розвивалися за своїми національними програмами. Наприклад, українські автори Галичини, безумовно, читали вельми польську літературу й підсвідомо були залежні від неї, та при цьому вони ідеологічно, стратегічно орієнтувалися на українську літературу Наддніпрянщини, для них вона була основним носієм естетичних вартостей, так само, як німецькі автори орієнтувалися на загальнонімецький дискурс, а польські – на свою традицію й літературу підросійської Польщі, т. зв. Конгресівки. Натомість у доволі сумбурній аргументації автора українська складова галицького літпроцесу поступово фрагментується й наче випаровується кудись. Перед нами постає якийсь дивний світ різноманітних гібридів: німецько-єврейських, польсько-українських, єврейсько-польських покручів і постійні перверзії їхньої творчості. Логічно. Предмет до-

Ю. Прохаська, попри претензійність позиції автора, не мають ні концепції, ні чітко визначеної проблематики, ні обґрунтованих висновків. Складається враження, що авторові йдеться передусім про навіювання сумніву, непевності, хаосу в мислення читачів, про внесення певної провокації в українську науку.

Власне, цей та інші приклади постмодерністського переосмислення культурного феномену Галичини й спонукали нас розпочати системний проект з вивчення літературного й культурного процесів Галичини з національно-буттєвої точки зору українства. Адже Галичина була насамперед виявом українських етнічних устремлінь, починаючи від доби Галицького князівства, і її доля, геополітичні й геокультурні тенденції суттєво визначали історію української нації. Навіть перебуваючи в підпорядкованому стані в умовах Польської Корони, галицькі русини надавали своєму краєві етнографічних, релігійних, соціальних, культурних самобутностей, які стимулювали панівний польський прошарок брати до уваги його окремішність та принаймні на офіційно-декларативному рівні визнавати за ним суверенні права як окремої адміністративної одиниці. Від цивілізаційних порухів Галичини залежали глобальні трансформації в просторі буття українського етносу та шляхи формування державницьких проб в ньому.

Водночас для польського етнічного простору Галичина, справді,

вою. Це добре описав ще І.Франко в статтях «Дещо про польсько-українські відносини» [18] та «Наш погляд на польське питання» [20]. Хоча це були політологічні статті, але вони добре пояснювали одну широку історіософську тезу: польський наступ в український етнічний простір у понадчасових, ширших вимірах шкодив самому національному організмові поляків, підривав їхню державну силу, підважував геополітичну рівновагу самої Польщі, яка передусім мала розбудовувати свій національний простір в західному напрямку, до Одри. Так, у статті «Наш погляд на польське питання» І.Франко писав: «Головні польські ріки тягнуть до моря Балтійського, і доки б Польща була удержалась панею берегів Балтійських, доти могла би бути великою силою в Слов'янщині. А між тим вона звернулася на схід проти Русі, і що ж сталося? Не тільки що слов'янські племена між Одрою і Лабою – природні союзники і ленники Польщі – погибли під напором німецьких князів, але слідом за ними пішли і прусаки-слов'яни на Помор'ю, т.є. німці забрали Балтійські береги і обсадили устя всіх великих польських рік, – замкнули Польщі її єдину природну дорогу до сили і розвою економічного... Польща стратила з тої сторони рацію бити, побачилась сама в своїх інтегральних частях zagrożеною. Прастаре гніздо польського племені, Познаньщина, стає чимраз більше німецькою домівкою...» [20, с.207-208]. В іншому місці

«Польща не вміла здобути ніколи настільки політичного розуму, щоб стати рішучо на одну дорогу... свободного і чесного відношення до руського народу...» [20, с.210].

Відтак, приєднавши Галичину у кінці XIVст., все галицьке польська еліта сприймала як щось вторинне, провінційне, маргінесове, бо «зіпсуте» «руськістю», «сходом». Як влучно помітив І.Франко, литовський великий князь Ягайло, обраний на польського короля у 1386 р., на той час хрещений у православному обряді, мусив знову вихриститися по-католицьки, бо поляки вважали за щось огидне цей східний християнський обряд [20, с.212]. Тому й тривала безнастанна й нетолерантна боротьба Польщі з українською / русинською ідентичністю в краю. «Центральною»; Галичина була тільки в українському контексті. Якраз І.Франко стверджував протилежне до того, на чому так наполягає Ю.Прохасько: приєднана до польського державного організму, Галичина завжди була в ньому інородним тілом (Ю.Прохасько говорить про органічну «спаяність» галицького простору з долиною Вісли), об'єктом асиміляції та соціального приниження. Не випадково в XVIII – XIX ст. поняття «галицька бідність» («*nieza galicyjska*») стало риторичним для польської мови й свідомості – настільки Галичина була соціально упослідженою та зневаженою.

Для поглиблення нашого аналізу наведемо кілька загальних історіос-

окремого краю, очевидно, закладалася ще в добу Середньовіччя, в період Галицького князівства (XII ст.), яке об'єднало в собі три попередні до нього давньоруські князівства: Перемишльське, Звенигородське й Тереховське. У цивілізаційному, культурному, суспільно-господарському планах це було доволі значне й велике політичне утворення, явище цілком самобутнє й самодостатнє. Ядром цього географічного простору було Галицьке Підгір'я по лінії між Перемишлем та Галичем (пізніше Станіславовом). Відомий український історик-класик Степан Томашівський, осмислюючи історичну роль Перемишля, називав його «Страсбургом Східної Європи» [17]. Він мав на увазі те, що саме через Перемишль в український етнічний простір тривало йшли окцидентальні цивілізаційно-ментальні впливи, впливи Середньої Європи, насамперед від Малопольщі, Силезії, Богемії (Чехії) та Саксонії. Ось як роздумував цей великий історик: «Посідання Галичини дає середньоєвропейській державі перевагу над краями Східної Європи... Перемишль – се головна твердиня ... цілої середини Європи супроти Сходу» [17, с. 5]. Суворість, стрімкість і незахищеність північного галицького боку Карпат завжди провокувала боротьбу за цей простір, «кожна середньоєвропейська держава, що оперла свої межі об Карпати, мусила безупинно змагати до того, щоб опанувати галицьке Підгір'я» [17, с.5]. Тому так

Галичину Угорщина й Польща, так стрімко захопила її у 1772 р. Австрія. Володіння Галичиною давало підстави Середній Європі (хто б її не представляв) твердо стояти проти Східної Європи (хто б її не представляв). Тому так наполегливо боролася за Галичину Російська імперія, щоб мати перевагу над Середньою Європою. (Див. про це докладніше у нашій студії за посиланням [17, с.5]). С.Томашівський, як і його однодумець історик Іван Кревецький, вважав, що Росія підступно розв'язала Першу світову війну чужими руками (сербів як давніх геополітичних агентів Москви), аби взяти передусім під свій контроль Галичину, яка в той час, межа XIX – XX ст., потужно впливала як «П'ємонт українства» на Наддніпрянську Україну і цим підважувала стабільність імперії. Через розв'язання галицької проблеми Санкт-Петербурґ прагнув назавжди розв'язати загальну українську проблему й цілком знищити український національний рух.

За географічним розташуванням Галичина перебуває у самому центрі Європи: «З Перемишля до Бреста над Атлантикою, – пише С. Томашівський, – так само далеко, як до Астраханя над Каспієм; до Відня так само далеко, як до Києва; до Пустоозерська над Ледовиком – як до Гіблартару; до Петербурґа – як до Риму; до Стокгольму – як до Солуня (Салонік – О. Б.); до Копенгаґена і Сунду – як до Царгороду і Босфору» [17, с.4]. Відтак Галицьке князівство вже в Середньовіччі сформувалося

Середньою Європою, передусім із двома її найбільшими сусідніми державами – Польським та Угорським королівствами. Галичина за геополітичною важливістю, насиченістю і драматизмом історії, на думку С.Томашівського, подібна до таких європейських регіонів із бурхливою історією, як Ломбардія, Бельгія, Ельзас та Шльонськ (Силезія) [17, с.6].

Сучасний український історик Мирослав Волощук у книзі «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції» (2014) [6] уважно простежив всі контакти давньої Галичини із, по-суті, Угорською імперією і виявив їхню глибину, органічність та малозначне багатство. Системне дослідження таких же контактів із Польщею ще чекає на свого дослідника, але його проблематика і висновки наперед зрозумілі. Саме фактор цивілізаційної вкоріненості Галичини в Середню Європу став стимулом розростання Галицько-Волинської держави періоду Романовичів – від Данила до Юрія Тройденевича протягом XIII–XIV ст. – як держави суттєво розгорнутої до західних впливів і націленої на взаємодію із усім західним простором. У глибшому сенсі окциденталізм тодішньої Галичини посприяв розділенню велетенського руського простору: за визначенням того ж С.Томашівського і багатьох інших істориків та націоналогів України, саме ця доба ста-

ла українського етносу протонацією. Це був перший кардинальний вплив Галичини на долю всієї України, яка ніби «потягнулася» за Галичиною до ширшого вбирання середньоевропейських цивілізаційних впливів.

Другий період, коли формувалася ще глибше цивілізаційно-ментальна специфіка Галичини, це час існування Руського воєводства (землі) в складі Польської Корони, а потім Речі Посполитої (XV - XVIII ст.). За своїм соціальним, політичним, культурним значенням Руське воєводство, ядром якого є те ж Північне Прикарпаття, займає чільні позиції в польській державі. Це підтверджує велика кількість представників краю в польському сеймі – одна з найбільших [5]. І знову Галичина виступає як край, який пульсує суспільними інтенціями до засвоєння окцидентальних впливів, тепер вже ренесансного та барокового змісту, в якому постають такі знакові постаті, як Григорій Сяноцький та Станіслав Оріховський, Стефан Зизаній і Памво Беринда, Іван Вишенський та Єлисей Плетенецький, Йов Борецький і Захарія Копистенський, Петро Сагайдачний і Йосиф Шумлянський. Усе це перетворює Галичину на форпост модернізаційних процесів в українському суспільстві, вона витворює потужні підводні течії формування української нації в бурхливу добу Хмельниччини. С.Томашівський зазначав: «Галичина з її давньою історичною традицією відіграла

землям ідейний напрям, доставляючи полководців, політиків і письменників» [17, с.19]. Це був другий глобальний вплив Галичини на долю України: вона стимулює потужні націотворчі процеси, які діють до сьогодні.

І тут логічно напрошується питання: чи була Галичина вже таким «випадковим», «штучним», «маргінальним» регіоном впродовж історії, як її подають деякі постмодерні історики? Так, безумовно, приєднання краю до Австрійської держави стало кардинальним історичним кроком, через який в галицькому соціумі почалися різновекторні процеси громадянського, інтелектуального, конфесійного, культурного, соціального змісту, які своєю складністю та насиченістю подій і змін доглибинно змінили його обличчя. Саме це обличчя визначає особливість Галичини до сьогодні. Однак не можна не враховувати того, що велика ідея давньої руської державності – Галицького князівства XII – XIII ст., – а також церковні й культурні традиції краю, були головним стимулом для галичан-русинів розпочати свій новий шлях національного змужніння і творення нової візії краю. Без цього всі інші аспірації в Галичині того часу з боку її польської суспільності були лише тенденціями до затірання її цивілізаційно-ментальної та культурно-політичної відмінностей в напрямку до асиміляції з польським світом. Галичина стала тим, чим вона стала, тільки завдя-

кові, якими б сильними не були польські інтелектуально-культурні переваги в ній. Цю просту істину легше зрозуміти, коли порівняти Галичину з руським Закарпаттям (Карпатською чи Підкарпатською Руссю): там державної, конфесійної й міцної культурної руської традиції не було й, відповідно, в краю не розвинулися такі багатоаспектні, складні, наполегливі процеси визрівання нової цивілізаційної й політичної якості, як в Галичині. Там лише збереглася в примітивних формах етнічна ідентичність (національна почала розвиватися тільки в XX ст. під відчутним впливом Галичини). Натомість Галичина стала особливим культурно-цивілізаційним феноменом, самобутнім «ядром» Середньої Європи, специфіку якого й осмислював, як ми показали вище, С.Томашівський.

II Становлення модерної Галичини

Усі ці поліваріантні процеси, які тривали від XI-го до XVIII-го століття, й витворили оригінальний соціально-ментальний тип галичанина, яскраво описаний в класичній праці «Галичанство» (1954) філософа Миколи Шлемкевича. Його рисами є реалізм та раціоналізм в соціальній поведінці, більше практичне, порівняно із психологією українця-наддніпрянца, ставлення до життя, більша цілеспрямованість та послідовність у праці, біль-